

Nasirova Zuhra Hatamjanovna

Chirchiq Davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQI

Annotatsiya: Ushbu maqolada har qanday aloqa sohasidagi har bir kommunikativ vaziyat ijtimoiy va nutqiy o'zaro ta'sir jarayoni ekanligi, o'zaro ta'sir samaradorligidan manfaatdor bo'lgan suhbatdoshlar empatiya tuyg'usidan foydalanishlari kerakligi, muloqotning har bir ishtirokchisi nafaqat o'z maqsad va vazifalarini, balki suhbatdoshning ehtiyojlari, munosabatlari va psixologik xususiyatlarini ham bilishi kerakligi va katta maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq samaradorligini shakllantirish yo'llari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: intonatsiya, temp, tembr, pauzalar, urg'u, muallifning fikrlash mustaqilligi, Nutqning ekspressivligi, ifodali, to'g'ri, aniq, boy nutq, kommunikativ vazifa, nutq ta'sirchanligi, bolalar badiiy adabiyoti.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ РАБОТЫ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация: В данной статье показано, что каждая коммуникативная ситуация в любой сфере общения представляет собой процесс социально-речевого взаимодействия, собеседники, заинтересованные в эффективности взаимодействия, должны использовать чувство эмпатии, каждый участник общения должен не только знать цели и задачи, а также потребности, отношения и психологические особенности собеседника, пути формирования речевой работоспособности у старших дошкольников.

Ключевые слова: интонация, темп, тембр, паузы, акцент, авторская самостоятельность мысли, выразительность речи, выразительная, правильная, четкая, насыщенная речь, коммуникативная задача, речевая результативность, детская художественная литература.

WAYS TO FORM SPEECH EFFICIENCY IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: *This article shows that every communicative situation in any field of communication is a process of social and speech interaction, interlocutors who are interested in the effectiveness of interaction should use a sense of empathy, each participant of communication should not only know the goals and tasks, as well as the needs, relationships and psychological characteristics of the interlocutor, and ways of forming speech efficiency in older preschool children.*

Key words: *intonation, tempo, timbre, pauses, emphasis, author's independence of thought, expressiveness of speech, expressive, correct, clear, rich speech, communicative task, speech effectiveness, children's fiction*

Og'zaki muloqot holati nutqni ishlab chiqarish, uni idrok etish (tushunish) va qabul qiluvchining reaktiv harakati (og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan), fikr-mulohazalarni namoyish qilish bilan tavsiflanadi.

Har bir kommunikativ vaziyatning nutqini amalga oshirishda murojaat qiluvchi (jo'natuvchi, ishlab chiqaruvchi, nutq tashabbuskori) va qabul qiluvchi (oluvchi, qabul qiluvchi, tinglovchi, tinglovchilar auditoriyasi) ishtirok etadi.

Murojaat qiluvchi o'z nutqida tinglovchilarning xususiyatlarini va nutqining maqsadini albatta hisobga oladi. Nutq vaziyatlarini taqqoslash: bola - o'qituvchi, bola - otana, bola - bola - har bir vaziyatda muloqot so'zlovchi va tinglovchining nutq parametrlarini hisobga olgan holda qurilganligini ko'rsatadi.

Har bir murojaat qiluvchining o'ziga xos nutq uslubi bor, bu, qoida tariqasida, u yoki bu turga, janrga, nutq kodiga va oldingi nutq tajribasiga ongli ravishda yo'naltirilganligi natijasidir. Individual uslub og'zaki bo'lmagan aloqa vositalari (intonatsiya, temp, tembr, pauzalar, urg'u va boshqalar) bilan to'ldiriladi.

Muloqot jarayonida adresat reaktiv xarakterdagi bir qator nutqiy harakatlarni amalga oshiradi, ular ba'zan noverbal harakatlar (bosh chayqash, qarash, harakat, imo-ishora va boshqalar) bilan mustahkamlanadi. O'rnatilgan teskari aloqa aloqa tashabbuskoriga o'z nutqini maqsadli auditoriyaga intuitiv ravishda "moslash" imkonini beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, har qanday aloqa sohasidagi har bir kommunikativ vaziyat ijtimoiy va nutqiy o'zaro ta'sir jarayonidir. O'zaro ta'sir samaradorligidan manfaatdor bo'lgan suhbatdoshlar empatiya tuyg'usidan foydalanishlari kerak. Bu shuni anglatadiki,

muloqotning har bir ishtirokchisi nafaqat o'z maqsad va vazifalarini, balki suhbatdoshning ehtiyojlari, munosabatlari va psixologik xususiyatlarini ham bilishi kerak. Suhbatning tashabbuskori tomonlarning manfaatlarini maksimal darajada hurmat qilish uchun uning borishini o'ylab ko'rish kerak, bu o'zaro tushunishni o'rnatishga yordam beradi.

Og'zaki muloqotning ikki turi - gapirish va tinglash mavjud. Nutq mahorati nutqning yuqori ta'sirchanligini aks ettiradi, bu mazmun va shaklning vaziyatli birligi nuqtai nazaridan baholanadi. Nutqning eng yuqori darajasi - ta'sirchan, dinamik, o'z-o'zidan, tashabbuskor (ijodiy) nutq.

Nutqni amalga oshirish uchun eksperimental-qidiruv ishlarini bajarishda hisobga olinadigan ma'lum shartlar zarur:

- nutq uchun turtki bo'lib xizmat qiladigan kommunikativ-nutq vaziyatining mavjudligi;
- o'z fikrlarini yetkazish maqsadining mavjudligi, o'zaro ta'sirning kommunikativ yo'nalishi;
- mavzu mazmuni, vaziyatning tarkibiy qismlari, nutq ishining hajmi haqida, ya'ni nutq jarayonini belgilaydigan narsa haqida bilimlarning mavjudligi;
- nutq obyektiga munosabat - suhbatdosh, uning kayfiyatini tushunish, his-tuyg'ulari, qarashlar tizimi, uning muloqotga bo'lgan ehtiyojlarini bilish va boshqalar;
- fikr va his-tuyg'ularini ifodalash vositalarining, o'z munosabatini ifodalash va nutq harakatini amalga oshirish vositalarining mavjudligi; bunday vositalar nutq mahorati va uni tashkil etuvchi malakalardir.

Samarali nutqning yana bir sifati uning ifodaliligidir. Nutqning ekspressivligi butun maktabgacha yoshdagi bolalarda rivojlanadi: bolalardagi ixtiyorsiz hissiy nutqdan o'rta guruh bolalaridagi intonatsion nutqgacha va katta maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning lingvistik ekspressivligigacha. S.L.Rubinshteyn o'z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, nutq qanchalik ifodali bo'lsa, unda ma'ruzachi shunchalik ko'p namoyon bo'ladi, ya'ni uning yuzi va o'zida. U ekspressivlikni shaxs individualligining namoyon bo'lishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan nutqning sifat xususiyati deb hisobladi. Shunga ko'ra, bolalar tomonidan nutqning turli xil ifoda vositalaridan foydalanish intellektual, nutq, adabiy va badiiy rivojlanishning eng muhim shartidir.

Ekspressiv nutq nutqning ta'sirchanligini oshiradi: yorqin nutq tinglovchilarda qiziqish uyg'otadi, suhbat mavzusiga e'tiborni qaratadi va nafaqat ongga, balki tinglovchilarning his-tuyg'ulari va tasavvurlariga ham ta'sir qiladi. A.N.Vasilyeva og'zaki nutqning ifodaliligi ko'p jihatdan muloqot holatiga bog'liqligini ta'kidlaydi.

o'z navbatida, B.N.Golovin nutqning ekspressivligini uning tuzilishining tinglovchining diqqatini va qiziqishini saqlab turadigan xususiyatlari deb atadi. Uning shakllanishi uchun olim ma'lum shartlarni aniqladi:

- nutq muallifining fikrlash mustaqilligi;
- muallifning nima haqida gapirayotganiga qiziqishi;
- tilni yaxshi bilish, uning ifodalash imkoniyatlari;
- nutq qobiliyatlarini tizimli va ongli ravishda o'rgatish;
- muallifning ekspressivlik uchun psixologik maqsadini belgilash va boshqalar.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish "nutqning ekspressivligi" tushunchasi yaxlit xususiyatga ega ekanligini va og'zaki (intonatsiya, lug'at va sintaksis) va noverbal (mimika, imo-ishoralar, duruᡥ) vositalari. Nutqning ekspressiv tomonini rivojlantirish uchun har bir bola o'z his-tuyg'ulari, his-tuyg'ulari, istaklari va qarashlarini nafaqat oddiy suhbatda, balki jamoat oldida ham ifoda eta oladigan, begona odamlarning borligidan xijolat bo'lmaydigan sharoitlarni yaratish kerak.

Nutqning ekspressivligi mezoniga rioya qilish, bizning fikrimizcha, bolada tez aql, lingvistik instinkt va suhbatdoshga ta'sir qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Ijtimoiy jihatda ifodalangan bir xil darajada muhim sifat – bu nutqning mosligi. Bu nutq xatti-harakatlarimizni tartibga soladi. Muloqotda to'g'ri so'zlarni, intonatsiyani topish qobiliyati suhbatdoshlar o'rtasidagi muvaffaqiyatli munosabatlarning kaliti, fikr-mulohazalarning paydo bo'lishi va natijada samarali muloqotning kalitidir. B.N.Golovinning fikricha, dolzarblik - bu nutqni muloqot maqsadlari va shartlariga javob beradigan til vositalarini tanlash va tashkil etishdir. Ushbu sifat funksionaldir, u bayonotning maqsadli belgilanishi g'oyasiga asoslanadi. Muvofiqlikka rioya qilish adabiy tilning uslublari va ularga xos bo'lgan so'zlardan foydalanish naqshlarini bilishni nazarda tutadi. Shu munosabat bilan bir necha turdagi dolzarblik mavjud: stilistik, kontekstual, vaziyatli, shaxsiy-psixologik.

Har qanday eng ifodali, to'g'ri, aniq, boy nutq, agar u o'rinsiz bo'lsa,

o‘zining barcha afzalliklarini yo‘qotadi va suhbatdoshning reaksiyasini keltirib chiqarmaydi. Shu munosabat bilan, til vositalarini tanlashni to‘g‘ri tashkil etish, bayonning maqsadlariga muvofiq va aloqa shartlariga adekvat bo‘lishi kerak. Muvofiqlik boladan nutq xatti-harakatlarida moslashuvchanlikni, so‘zlar va og‘zaki burilishlarning mosligini aniqlash qobiliyatini, ularni o‘zlashtirish bo‘yicha ishlarni ta‘minlash qobiliyatini talab qiladi. Muayyan vaziyatda to‘g‘ri

so‘zni, to‘g‘ri intonatsiyani topish qobiliyati har bir maktabgacha tarbiyachining muvaffaqiyatli nutq xatti-harakatining kalitidir.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda, biz o‘ylaymizki, shakllangan kommunikativ fazilatlarining shakllanishi muloqotning samaradorligiga ta‘sir qiladi va shuning uchun nutqning ta‘sirchanligiga ta‘sir qiladi. Nutqning ta‘sirchanligi tinglovchining so‘zlovchining xabarlariga munosabati bilan belgilanishi sababli, bu xususiyatni psixolingvistik pozitsiyalardan batafsil ko‘rib chiqish va uning nutq va tinglash kabi faoliyat bilan bog‘liqligini aniqlash kerak.

N.I.Jinkin nutqning nutq aktida uchta jihatni ajratadi:

1. Gapning talaffuzi nutqning tashqi shakli bo‘lib, u fonatsiya mexanizmlari yordamida amalga oshiriladi: ovoz hosil qilish, tovush hosil qilish, segmentatsiya va intonatsiya kabi.
2. Malumot va predikatsiya. Tilshunoslikda havola deganda so‘zning voqelik obyektiga munosabati tushuniladi. Predikatsiya - shaxs, zamon, modallikning grammatik kategoriyalari yordamida berilgan mazmunning gapga aylanishi. Adekvat so‘zlar va konstruksiyalarni tanlash mexanizmida uzoq muddatli xotira zonalari bilan bog‘liq uchta komponent ajratiladi . Birinchi zonada eng oson takrorlanadigan so‘zlar, ikkinchisida topish qiyinroq bo‘lgan so‘zlar, uchinchisida esa eng unutilgan so‘zlar mavjud. So‘zlarni to‘g‘ri tanlash faqat so‘zlar va konstruksiyalarning etarli zaxirasi mavjud bo‘lganda mumkin. Ular uzoq muddatli xotirada saqlanadi. Malumot va predikatsiyani amalga oshirishda ishchi xotira katta ahamiyatga ega (bir necha soniya ichida qandaydir sintaktik sxemani tanlash va unga uzoq muddatli xotiradan tanlangan so‘zlarni kiritish kerak), operativ xotiraning mohiyati ikki funksiyaga qisqartiriladi:
  - 1) gap darajasida og‘zaki nutq paytida, takrorlanishni oldini olish uchun aytilgan so‘zlarni saqlang;
  - 2) hali aytilmagan so‘zlarni oldindan aytib bering.
3. Kommunikativ niyatni amalga oshirish.

Bizning fikrimizcha, nutq faoliyati nazariyasiga asoslanib, aloqa tuzilishida quyidagi tarkibiy qismlar dolzarbdir:

- 1) aksiologik – muloqot qadriyatlari g‘oyasi, bolaning birgalikdagi kommunikativ faoliyati asosida birlashgan jamoada o‘z shaxsiyatining qadr-qimmatini anglashi;
- 2) motivatsion – bolalarning muloqotga bo‘lgan qiziqishi, unga bo‘lgan ehtiyoj;
- 3) kognitiv – muloqot normalari, qoidalari haqida bilimlarning mavjudligi;
- 4) faoliyat – kommunikativ faoliyatni amalga oshirish, o‘z bayonotini bashorat qilish, qiyinchilik tug‘ilganda muloqotni to‘g‘rilash usullarini tanlash qobiliyati;
- 5) pertseptual – kommunikantlarning bir-birini idrok etish jarayoni, muloqot jarayonida o‘zaro tushunishni o‘rnatish.

So‘zlovchi nutqining qanchalik ta’sirli ekanligini faqat tinglovchining reaksiyasiga qarab aniqlash mumkin. Muloqot, agar uning maqsadlariga erishilsa va javob harakatlari suhbatdoshlar tomonidan amalga oshirilsa, samarali hisoblanadi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq samaradorligining tuzilishi bir qator komponentlar bilan ifodalanadi:

kommunikativ vazifani ko‘rish qobiliyati;

nutq ta’sirchanligi vositalari haqida g‘oyalar mavjudligi;

asar qahramonining muloqot jarayonida nutqini samaradorlik pozitsiyasidan baholash qobiliyati;

o‘z nutqida samaradorlik uchun motivatsiya mavjudligi;

faoliyatni amalga oshirishda nutqning samaradorligini amalga oshirish.

Kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq samaradorligini shakllantirish, bizning fikrimizcha, bolalar badiiy adabiyoti bilan tanishganda samaraliroq

bo‘ladi. Adabiyot asarlari nutqni rivojlantirishga hissa qo‘shganligi sababli, ular o‘zbek adabiy tilining ajoyib namunalarini beradi. Kitobni o‘qiyotganda nutq va estetik rivojlanish

o‘rtasidagi bog‘liqlik aniq ko‘rinadi. Adabiyotning tarbiyaviy vazifasi badiiy so‘zning ta’sir kuchi bilan amalga oshiriladi. Badiiy asarlar maktabgacha yoshdagi bolalarga muloqot

ishtirokchilarining maqsad va motivlari haqidagi tushunchalarini yetkazishga yordam beradi, har bir aniq kommunikativ vaziyatda nutq ta’sirining natijasini

ko‘rishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.PQ-3261 09.09.2017 Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qaror.
- 2.Belinskiy, V.G. Bolalar adabiyoti haqida [Matn]: Sat. / V. G. Belinskiy. 2-nashr. qayta ko'rib chiqilgan va qo'shimcha - M.: Det. lit., 1983. - 430 b.
3. Nikiforova, O. I. Maktab o'quvchilarining badiiy adabiyotni idrok etishi [Matn] / O. I. Nikiforova. - M.: Uchpedgiz, 1959. - 206 b
- 4.Slavina, L. S. Ta'lim berish uchun bolani bilish [Matn] / L. S. Sharob shon-sharafi. - M.: Bilim, 1976. - 64 b.
- 5.Nasirova Z. H. Japanese literature in the context of world literature. Internashional scientific research journal mach 2023 № 4 ISSN:2776-0979

